

УДК 321.013

Кризи політичної модернізації та пошук альтернативних варіантів розвитку держав

Г.А. ЛАВРИНЕНКО

Донецький національний університет, м. Донецьк, E-mail: lavryk@mail.ru

Авторське резюме

У даній статті автор аналізує основні причини та наслідки кризових явищ політичної модернізації. Акцентується увага на тому, що більшість молодих незалежних держав на етапі трансформації та модернізації стикаються з даними проблемами, наслідки яких можуть стати загрозою для подальшого повноцінного функціонування, а іноді навіть існування держав.

Детально розглядаються основні протиріччя політичної модернізації. Вони діляться на дві групи, і в кожній, у свою чергу, виділяється кілька підгруп. Робиться висновок, що зародження і поширення в політичних системах держав даних протиріч приводить надалі до появи криз політичної модернізації. Автор виділяє три основні кризи: легітимності, участі та регулювання конфліктів. Вони виникають послідовно і з кожним етапом загострюються, викликаючи все більшу загрозу для держави.

У статті підкреслюється, що кризи політичної модернізації проявляються у вигляді «злорякісної пухлини на тілі держави». З часом вони наростають, нагнітаючи обстановку в країні, і призводять до змін у політичній системі, а іноді й кардинальної зміни режиму.

Автор пропонує впровадити в державах, що зіткнулися з кризою політичної модернізації та відчули від неї негативний ефект, тенденції ретрадиціоналізації. Однак, слід зауважити, що в статті розмежовуються поняття традицій і псевдотрадицій, які можуть бути підмінені, в результаті чого вийде зворотний ефект, який ще гіршим чином може вплинути на хитке становище молодих держав.

У підсумку зазначається, що процес пошуку альтернативних модернізацій шляхів розвитку держав не завершений, і оптимальна модель ще не вироблена і потребує подальших напрацювань.

Ключові слова: політична модернізація, ретрадиціоналізація, політична криза, легітимність, політична участь, політичні конфлікти, псевдотрадиції.

The crises of political modernization and the search of alternative variants of countries' development

G.A. LAVRYNENKO

Donetsk national university, Donetsk, Ukraine, E-mail: lavryk@mail.ru

Abstract

In this article the author examines the underlying causes and consequences of the crises of political modernization. Attention is focused on the fact that most of the newly independent states which are in the phase

© Г.А. Лавриненко, 2014

of transformation and modernization are faced with these challenges, the effects of which can be a threat to the future full functioning and sometimes even the state existence.

The basic contradictions of political modernization are elaborated. They are divided into two groups, and each, in turn, allocate several subgroups. It is concluded that the emergence and spread in political systems these conflicts leads to the appearance of further crises of political modernization. The author identifies three major crises: legitimacy, participation and control conflicts. They occur sequentially and each step is exacerbated, causing an increasing threat to the state.

The article emphasizes that the crises of political modernization manifest as «malignant tumor on the body of the state». Over time, they grow, whipping the situation in the country and lead to changes in the political system, and sometimes to radical regime change.

The author proposes to implement in countries that are faced with a crises of political modernization and felt of its negative effect the trends of retraditionalization. However, it should be noted that in the article is delineated the concepts of pseudo traditions and traditions that can be replaced, resulting in a come-back effect, which is even worse way could affect on the precarious situation of young states.

In the result indicates that the process of finding alternative ways of modernizing states is not completed, and the optimal model has not produced and needs further developments.

Key words: political modernization, retraditionalization, political crisis, legitimacy, political participation, political conflicts, pseudo traditions.

Постановка проблеми. Сучасний етап історичного розвитку характеризується тим, що в різних регіонах світу відбувається крах тоталітаризму і авторитарних режимів. Накопичено різноманітний досвід модернізації та переходу до демократії, здійсненого в Іспанії, Португалії, Греції, трансформації тоталітарних режимів в країнах СНД.

З точки зору теорії модернізації метою політичного розвитку є формування нового типу взаємодії влади і суспільства, створення соціальних і політичних механізмів, що дозволяють більшій частині населення впливати на прийняття основних рішень.

Модернізаційні процеси в молодих незалежних державах, які в недавньому минулому були авторитарними або тоталітарними, викликали у громадян великі надії на краще життя. Однак проіснувавши пару десятків років, вони не привели до якісних змін, а керівники, які очолювали держави в цей період, були дискредитовані. До того ж, проведена ними політика викликала ряд криз, які поступово погіршували як внутрішньо-, так і зовнішньополітичне та економічне становище держав.

Внаслідок вищезазначених подій, політична модернізація, як основний напрямок розвитку держав, була відкинута суспільством, і виникла гостра необхідність у пошуку альтернативних варіантів розвитку країн. У недостатньому вивченні причин криз політичної модернізації, ескалації на цьому ґрунті внутрішньополітичних конфліктів, і невизначеності в подальших альтернативних варіантах розвитку політичних систем держав і полягає актуальність даного дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій. До питання політичної модернізації, її впровадження і розповсюдження серед молодих держав, вже довгі роки не вщухає інтерес у світових наукових колах, а особливо в державах СНД. На основі досвіду розвинених держав, які успішно пройшли етап впровадження і поширення основних принципів політичної модернізації,

такі вчені як У. Мур, А. Турен, Д. Растоу розробили універсальні рекомендації для найбільш безболісних змін політичних систем держав у напрямку модернізації [6].

У свою чергу, дослідники з пострадянського простору (А. С. Панарін, Г. Н. Купряшин, О. Г. Харитонов) [3] у своїх роботах з політичної модернізації основну увагу приділяють питанням місцевої специфіки, ментальним, регіональним, історичним особливостям держав, які перебуваючи на етапі трансформації, обирають модернізаційний шлях їх подальшого розвитку. Вони також зачіпають питання криз і протиріч політичної модернізації. Однак, оскільки до цих пір виникають проблеми у функціонуванні та розвитку модернізаційних процесів у молодих державах, а кризові явища не зникають, а іноді набирають все нових обертів, то саме цей напрямок політичної модернізації вимагає подальшого і глибшого аналізу.

Метою дослідження є проаналізувати основні чинники кризових явищ політичної модернізації та запропонувати альтернативні варіанти розвитку держав.

Виклад основного матеріалу. Політична модернізація на шляху свого впровадження в політичну систему стикається з двома основними групами протиріч. Перша група пов'язана з конфронтацією універсальних стандартів і місцевих (традиційних) цінностей. Перші необхідні для економічної ефективності, останні визначають політичну лояльність і національну єдність. Вступ на шлях модернізації призводить до зростання технократичних вимог до економіки, технологій та принципів ефективності, які асоціюються з раціональною громадською політикою. Раціональним силам, у свою чергу, протистоїть фундаменталістська віра у колективну унікальність національної єдності, почуття спільності і відповідні патроновані державою канали для самоідентифікації [1, с. 56].

Друга група протиріч представляє так званий «синдром модернізації», тобто супереч-

ливу взаємодію між процесом диференціації (спеціалізація ролей і функцій у політичній системі), імперативами рівності (політична участь, рівність у вимогах розподілу ресурсів) і здібностями політичної системи до інтеграції (ефективність прийнятих політичних і адміністративних рішень). Оскільки на різних етапах модернізації може виникати несумісність цих складових синдрому розвитку параметрів, процес політичної модернізації залишається багатозначним і незавершеним, а політична система повинна постійно пристосовуватися до наслідків, що виникають через таку несумісність криз за допомогою інституційних змін.

Аналіз цих груп протиріч дозволяє розробити положення про сфери потенційних криз, що зачіпають сферу політичних рішень. Яка б не була природа традиційного суспільства і сучасних політичних інститутів, у підсумку, в ході модернізації долаються три політичні кризи: 1) криза легітимності, 2) криза участі та 3) криза регулювання конфліктів [5].

Криза легітимності неминуха, оскільки визначається тісним зв'язком між політичними цінностями та політичними системами, які вони обслуговують. Трансформація останніх, природно, визначає необхідність модифікації перших. На думку С. М. Ліпсета, існують дві основні умови, які впливають на виникнення кризи легітимності [4]:

1) у процесі перетворення соціальної структури не всі основні групи отримують доступ до сфери прийняття політичних рішень або після того, як тільки вони висунуть свої політичні вимоги;

2) статус основних традиційних інститутів піддається загрозі в процесі структурних змін.

Розв'язання кризи легітимності можливо в трьох напрямках [8].

1. Набуття легітимності за рахунок реально демонстрованої ефективності. Оскільки очікування основних соціальних груп зазвичай пов'язані з економічними успіхами, то в умовах ескалації порушень вимог економічний розвиток набуває більшого, ніж будь-коли, значення. Але досягти успіху на цьому терені досить складно, і рідко коли політична влада здатна виконати численні обіцянки швидкого економічного благополуччя.

Саме тому політичний режим досить часто прагне продемонструвати свою результативність за рахунок експлуатації націоналістичних почуттів та очікувань. Даний засіб досягнення легітимності може спиратися на сприятливі ціннісні орієнтації, чим зазвичай і користуються політичні керівники і партії.

2. Залучення на свою сторону консервативних елементів за рахунок поступовості реформ, протидії тискові екстремістських сил, надання гарантій збереження високого статусу найбільш впливовим традиційним інститутам і групам, навіть якщо вони втратять владу. Осо-

бливу роль відіграють взаємини з армією, яка найбільш легко може повалити неугошний їй уряд. Непідготовлені, швидкі скорочення витрат на воєнно-промисловий комплекс особливо в милітаризованій країні здатні викликати різкий опір з боку генералітету і високопоставлених керівників військових підприємств, а також соціальний бунт серед рядових службовців.

3. Заохочення поділу джерел і представників політичної влади. У демократичних системах джерело влади полягає у загальній згоді дотримуватися норм, що базуються на цінностях системи і на конституції.

Конституція як система загальноновизнаних непорушних політичних принципів знаходиться поза політичною боротьбою, на відміну від дій конкретних політичних інститутів і лідерів. При цьому зміщення керівника і його партії не означає кризи системи.

У перехідному ж суспільстві вищі політичні керівники прагнуть прийняти безліч законів, в тому числі змінюючи конституцію, мета яких - зміцнення власного становища лідерів і їх політичного режиму. У результаті таких дій джерело і представник влади ототожнюються населенням і невдоволення діяльністю уряду може призвести до зміни політичного режиму в цілому [4].

Криза участі пов'язана із зростанням спеціалізованих груп інтересів. Менеджери, підприємці, державні службовці, військові конкурують з партійними лідерами в боротьбі за поділ доступу до процесу прийняття політичних рішень. Політична система перехідного суспільства повинна впоратися з цими суперечливими інтересами груп, інтегрувати їх і задовольнити основні вимоги. Однак, оскільки система соціального представництва зазвичай розвинена слабо, виникають труднощі в координації дій верхів і мас населення, а також у співвіднесенні реальної сили численних громадських рухів, що претендують на свою частку влади.

У державах, в яких поширюються процеси модернізації, переважає політична еліта клієнтарно-патронажного типу. В наслідок чого правляча еліта прагне регулювати процес включення в політичне життя нових соціальних груп, і саме від її дій залежить можливість їх відносно безболісної інтеграції у політичну систему [2, с. 32].

Створення штучних перешкод для доступу до влади нових соціальних груп може мати два негативні наслідки. По-перше, в цих умовах відбувається радикалізація вимог і дій відсторонених від влади соціальних сил, роль яких у суспільстві з об'єктивних економічних і соціальних причин збільшується. По-друге, групи, які пробиваються до влади через подолання маси перешкод і шляхом запеклої політичної боротьби, зазвичай перебільшують можливість, одержувані в результаті участі у політично-

му житті. Таким чином, перша проблема кризи участі - це забезпечення каналів для включення в політичне життя груп, які заявляють про свої претензії на участь у владних структурах, в умовах збереження територіальної цілісності та національної єдності, а також підтримки законності і порядку. Однак у цьому зв'язку виникає друга проблема. Розширення політичної участі неминуче посилює можливості впливати на владні структури для маргінальних верств, що часто становлять більшість населення. Оскільки інтереси різних верств перехідного суспільства можуть істотно розходитися при спробах здійснити справді радикальні реформи, то демократично ухвалені рішення будуть орієнтуватися не на корінні зміни, а на «загальноприйнятні», внутрішні, що не виходять за рамки, які влаштовують найбільш активних учасників [3, с. 49].

Третя проблема - відповідність соціальної бази політичних партій лініям соціальної диференціації. В умовах стабільної демократії провідні політичні партії, як правило, мають своїх прихильників у різних частинах суспільства. У період політичної модернізації, якщо держава не змогла втримати процес залучення широких мас населення в політичне життя під своїм контролем, політична участь стає спонтанною, виникаючи у формі громадських рухів, що розгортаються знизу. Ці рухи носять зазвичай націоналістичний характер, спекулюючи на існуючих етнічних проблемах. Внаслідок чого виникає вакуум легітимності, який може бути заповнений виключно діями, що висувають гасла національного самовизначення. В результаті посилюється відцентрові тенденції, з'являється небезпека того, що політичний (інституційний) поділ все більше буде збігатися з кордонами етнічних спільнот, які власне і визначатимуть соціальну диференціацію в суспільстві.

Таким чином, бажано, щоб політичний (інституційний) поділ не збігався з межами тих чи інших соціальних спільнот (з соціальними відмінностями), будь то територіальними, етнічними чи мовними спільнотами (відмінностями).

В цілому можна сказати, що загострення кризи участі відбувається не тоді, коли панівна еліта проводить курс на обережні реформи, а коли вона прагне захистити себе від будь-якого контролю з боку населення та його представників, використовуючи при цьому насильницькі методи [6].

Криза регулювання конфліктів виступає природним наслідком загострення боротьби за панування тих чи інших цінностей і претензій на певний статус, владу і ресурси висхідних соціальних і політичних груп. Від успіху чи поразки в спробах створити баланс між силами зіткнення і консенсусу залежить роль соціального конфлікту в політичному розвитку. Він

або стає джерелом прискорення розвитку суспільства, або породжує соціальний хаос.

Суть кризи регулювання конфліктів полягає в слабкому «проникненні» державного управління, тобто в зниженні його здатності проводити свої директиви в різноманітних сегментах соціального простору. У модернізованому суспільстві велика частина конфліктів вирішується не державою, а іншими політичними інститутами. Держава втручається лише в таких випадках [7]:

1) при конфліктах, що загрожують серйозно зачепити інтереси людей, що не беруть участь в них;

2) при вчиненні людьми, які беруть участь у конфлікті, актів насильства, неприпустимих з точки зору закону;

3) при загрозі перетворення конфлікту на причину масового зтяжненого насильства одних членів суспільства над іншими.

У перехідному суспільстві навіть для цих випадків не існує апробованих інституціоналізованих механізмів мирного врегулювання конфліктів. Тому зростає загроза застосування військової сили і появи людських жертв при спробах вирішити конфлікт.

Слід зазначити, що криза регулювання конфліктів є результат взаємопереплетення і накладення один на одного криз участі та легітимності. Джерело кризового стану випливає з несумірності масштабів економічних і політичних реформ, що призводить до розриву між економічними змінами та політичної інституціоналізації, що оформляє умови доступу нових економічно значимих груп до державної влади. Одночасно виникає розрив між системою цінностей, на яких базується легітимність влади, і змінами, що приводять суспільні відносини у протиріччя з цими цінностями. І, нарешті, зростає незадоволеність, породжувана невідповідністю між очікуваними благами й реальними наслідками урядових рішень. Як результат дії всієї сукупності вищезазначених факторів виникає криза регулювання конфліктів і подальший пошук альтернативних форм перетворення політичних систем з метою поліпшення якості їх функціонування [5].

Таким чином, результатом низки невдалих спроб може стати впровадження тенденцій ретрадиціоналізації на зміну основ модернізації. Даний процес, у випадку його повноцінного залучення, має форму подолання розриву права і реальності, зміцнення соціальної стабільності та підвищення ефективності управління, що спирається на традиційні архетипи масової свідомості, зокрема уявлення про можливість швидких позитивних змін шляхом жорсткого адміністративного регулювання. Цей об'єктивний процес виражається в конституюційних циклах, що завершуються (після періоду демократичних реформ та у випадку їх зловживанням) у поверненні до висхідної

точки - авторитаризму. Завершальна фаза даного циклу постає у таких змінах конституції і політичних інститутів, які можуть привести до втрати ними колишнього демократичного змісту. Даний феномен, неодноразово повторювався в історії, поставав після конституційних переворотів, які явно чи завуальовано трансформували демократичні системи [2].

Однак новизна даного явища полягає в тому, що нинішнє занурення в традицію в деяких країнах впритул підійшло до «точки неповернення». Більш того, дуже часто справжні традиції підміняються псевдотрадиціями, які негативно впливають на розвиток суспільства і держави в цілому: соціум деградує, виникають непереборні перешкоди на шляху створення сучасної держави та становлення громадянського суспільства, відбувається примітивізація економіки, яка безповоротно стає сировинною, падає якість праці. Публічно визнати, що гіпертрофія традиції або ж підміна її істинної суті небезпечно для держави, не може і не хоче жоден лідер, оскільки він позбудеться найбільш ефективного інструменту управління суспільством [1].

Висновки. Більшість держав з набуттям незалежності обирають модернізаційний шлях розвитку. Важливою особливістю перетворення політичних систем в умовах модернізації стає розрив права і політичної реальності, що веде

до гострих конституційних криз, деградації політичної системи і громадянського суспільства, а також до криз легітимності, участі та регулювання конфліктів, що послідовно змінюються одна одною. Саме тому спроба реалізації модернізації шляхом неузгодженого впровадження і в найкоротші терміни в невідготовленому для цього суспільстві часто завершується поверненням назад, збільшенням впливу тенденцій ретрадиціоналізації і, як крайній варіант, встановленням авторитарних режимів.

Президенти і їх соратники заявляють про пошуки синтезу сучасності і традиції. Це ефектно звучить, але по суті являє собою апологію традиції. «Прошло вже більше двадцяти років з тих пір, як пострадянські держави стали незалежними, але за цей час вони так і не змогли створити політичні інститути, які могли б вважатися демократичними або забезпечували б передачу влади таким способом, який суспільство вважало б легітимним» [7, с. 135]. Небажання влади рухатися в цьому напрямку супроводжується посиленням псевдотрадиції, яка стає все більш агресивною. Вона перетворює сучасні інститути в порожню формальність і робить їх неефективними, тим самим компрометуючи ідею тенденцій ретрадиціоналізації, як альтернативну форму розвитку більшості молодих незалежних держав [2, с. 32].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Зарубина Н.Н. Социокультурные факторы хозяйственного развития: М.Вебер и современные теории модернизации [Текст] / Н.Н. Зарубина. – СПб: РХГИ, 2010. – 347 с.
2. Омарова А. С. К политической модернизации на деле, а не на словах [Текст] / А. С. Омарова // Правила Игры. - 2012. - № 2. - С. 31-36.
3. Перегудов С. П. Гражданское общество как политический феномен [Текст] / С. П. Перегудов // Свободная мысль. – 2012. - №9. - С.44-51.
4. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций и преобразование мирового порядка. Новая постиндустриальная волна на Западе [Текст] / С. Хантингтон. – М: Наука, 2009. – 531 с.
5. Штомпка П. Социология социальных изменений [Текст] / П. Штомпка. – М: Наука, 2011. – 192 с.
6. Eisenstadt S.N. Modernization: Protest and Change [Text] / S.N. Eisenstadt. – New Jersey: Englewood Cliffs Press, 2006. – 183 p.
7. Olcott M. B. Central Asia's Second Chance [Text] / M. B. Olcott. - Wash. DC: Carnegie Endowment for International Peace, 2011. – 229 p.
8. Parsons T. Societies: evolutionary and comparatives [Text] / T. Parsons. - New Jersey: Englewood Cliffs Press, 2010. – 248 p.

Стаття надійшла до редакції 04.08.2014

REFERENCES:

1. Zarubina N.N. Sotsiokul'turnye faktory khozyaystvennogo razvitiya: M.Veber i sovremennye teorii modernizatsii (Sociocultural factors of economic development: M. Weber and modern theory of modernization). St. Petersburg, 2010, 347 p.
2. Omarova A. S. K politicheskoy modernizatsii na dele, a ne na slovakh (To political modernization in deeds and not in words). *Pravila Iгры*, 2012, no. 2, pp. 31-36.
3. Peregudov S. P. Grazhdanskoe obshchestvo kak politicheskii fenomen (Civil society as a political phenomenon). *Svobodnaya mysl'*, 2012, no. 9, pp. 44-51.
4. Khantington S. Stolknovenie tsivilizatsiy i preobrazovanie mirovogo poryadka. Novaya postindustrial'naya volna na Zapade (The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. The new post-industrial wave in West). Moscow, 2009, 531 p.
5. Shtompka P. Sotsiologiya sotsial'nykh izmeneniy (Sociology of social changes). Moscow, 2011, 192 p.
6. Eisenstadt S.N. Modernization: Protest and Change. - New Jersey: Englewood Cliffs Press, 2006. 183 p.

7. Olcott M. B. Central Asia's Second Chance. - Wash. DC: Carnegie Endowment for International Peace, 2011. 229 p.
8. Parsons T. Societies: evolutionary and comparatives. - New Jersey: Englewood Cliffs Press, 2010. 248 p.

Лавриненко Ганна Андріївна – аспірант
Донецький національний університет
Адреса: 83001, м. Донецьк, вул. Університетська, 24
E-mail: lavryk@mail.ru

Lavrynenko Ganna Andriijivna – postgraduate
Donetsk national university
Address: 24, Velyka Berdychivsjska Str., Donetsk, 83001
E-mail: lavryk@mail.ru